

Middeleeuwen

Karel en Elegast
Beatrijs
Lanseloet van Denemarken (gevolgd door die Hexe)
Mariken van Nieumeghen
Lanceloet en het hert met de witte voet
Elckerlijc
Esopet
Esmoreit / Lippijn
Roelandslied
Tprieel van Troyen
Van den vos Reynaerde
Vijf sotternieën
Gloriant
Floris ende Blancefloer
Renout van Montalbaen [De vier heemskinderen]
De borchgravinnen van Vergi
Esbatement van den appelboom
De reis van Sint Brandaan
Theophilus

Zeventiende eeuw

G.A. Bredero, De klucht van de koe
G.A. Bredero, Spaansche Brabander
G.A. Bredero, De klucht van de meulenaer
G.A. Bredero, Sijmen ondersoeticheyd
P.C. Hooft, Warenar
J. Cats, Het Spaans heidinetje
J. v.d. Vondel, Gijsbrecht van Amstel
J. v.d. Vondel, Joseph in Dothan

VAN KLASSE (18e t/m 20e eeuw)

Proza van Klasse, bloemlezing 18e/19e eeuw
P. Langendijk, Het wederzijds huwelijksbedrog
P. Langendijk, Don Quichot op de bruiloft van Kamacho
A.C.W. Staring, Jaromir / Marco
E.J. Potgieter, Jan, Jannetje en hun jongste kind
J.J. Slauerhoff, De laatste reis van de Nyborg

Kijk voor het actuele aanbod en het plaatsen van uw bestelling op www.taal-teken.nl

ELCKERLIJC

Een moraliteit

TEKST EN VERTALING

Tekstverzorging en vertaling

Hessel Adema

UITGEVERIJ TAAL & TEKEN

Vertaalde Tekstuitgaven
Middeleeuwen

Eerste druk, 1983
Zesde druk, 2019

ISBN 978-90-6620-035-7

© Uitgeverij Taal & Teken 1983-2019

Tekstverzorging en vertaling: Hessel Adema
Bewerking van deze druk: Luciën de Jong

De verzorger van deze tekstuitgave studeerde Nederlandse taal- en letterkunde en vergelijkende Literatuurwetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam en was jarenlang docent Nederlands bij het middelbaar en hoger onderwijs.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, digitaal bestand, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij Taal & Teken
www.taal-teken.nl

INHOUD

Inleiding	6
Elckerlijc	11

De *Elckerlijc* is een *moraliteit* of *sinnespel*; dus een toneelspel met een opvoedende strekking waarin abstracte begrippen als mensen worden voorgesteld. Op deze wijze kunnen - op een voor het publiek begrijpelijke en onderhoudende manier - menselijke eigenschappen, karaktertrekken e.d. op het toneel zichtbaar worden gemaakt.

Het gevaar van deze, bij rederijkers geliefde toneelvorm, is dat de schrijver er onvoldoende in slaagt de personificaties tot echte personen te maken. Als de allegorieën niet voor het publiek gaan leven, is het stuk als kijkspel mislukt.

De schrijver van de *Elckerlijc* is aan dit gevaar ontsnapt. Door een vaak snelle sprekerswisseling, vlotte dialogen in normale spreektaal en het vermijden van lange uitweidingen is hij erin geslaagd de handeling voldoende vaart te geven. Maar de grootste kracht ontleent deze moraliteit toch wel aan zijn voor ieder mens geldend gegeven: de confrontatie met de onvermijdelijke dood.

De oude tekst

De *Elckerlijc* is aan ons overgeleverd in drie oude drukken en een handschrift. De drukken dateren uit respectievelijk 1495, 1501 en 1525, het handschrift is van ± 1495.

Over het schrijverschap en de precieze tijd van ontstaan van het origineel bestaat geen zekerheid. In een Latijnse vertaling van de *Elckerlijc* (de *Homulus* = de kleine, nederige mens) uit 1536 wordt Petrus van Diest als auteur van het Middelnederlandse voorbeeld genoemd. Maar over deze Petrus van Diest is, behalve zijn naam, niets met zekerheid bekend. Er wordt wel verondersteld dat hij dezelfde zou zijn als Petrus Dorlandus (1454 - 1507), de vicaris van het Kartuizerklooster bij Diest in Vlaanderen. Anderen verwerpen deze gedachte echter met even overtuigende argumenten en denken dat Van Diest een niet-geestelijke Antwerpse rederijker is geweest. Als Petrus Dorlandus wel de auteur is, moet de *Elckerlijc* na 1474 geschreven zijn. Bij een ander auteurschap zijn er redenen om de tijd van ontstaan enkele tientallen jaren eerder te kiezen.

De publieke belangstelling voor het *Elckerlijc*-verhaal was in die tijd erg groot. Het stuk is erg vaak gespeeld en in diverse vertalingen en bewerkingen uitgegeven. Zo verscheen er naast de al genoemde bewerking van 1536 een tweede Latijnse en een Duitse bewerking in 1539. Deze Duitse versie werd in 1608 weer naar het Nederlands terug-vertaald, maar nu aangepast aan het Noord-Nederlandse protestantisme.

De oudste en meest belangwekkende vertaling is die in het Engels in de vijftiende eeuw. Lange tijd was het niet zeker of deze Engelse tekst of ons Middelnederlandse verhaal de oorspronkelijke versie was. Tegenwoordig wordt algemeen aangenomen dat deze Everyman een vertaling is van een oudere - niet bewaard gebleven - editie van onze Middelnederlandse Elckerlijc.

De vertaling

Bij de vertaling van het toneelstuk is getracht de symbolische aanduidingen van de toneelfiguren in hedendaags Nederlands over te brengen. Maar het bleek niet in alle gevallen even goed mogelijk voor de 15e-eeuwse begrippen een eigentijdse term te vinden die en de inhoud van het begrip precies weergeeft en zich als een natuurlijk klinkende aanspreekvorm laat gebruiken. Bovendien bestaat er over de betekenis van enkele namen verschil van mening.

Een korte toelichting bij de personages lijkt daarom op zijn plaats:

God = God / Christus

Zoals wel vaker in Middelnederlandse teksten het geval is wordt met God ook wel Christus bedoeld (vgl. vss. 8/9).

Die Doot = De Dood

De bode van God die de mens opdraagt rekenschap af te leggen van de wijze waarop hij zijn leven op aarde heeft besteed.

Elckerlijc = Eleckerlijc: *iedereen, elk mens*

In de vertaling is de *naam Elckerlijc* gehandhaafd om de oude tekst en ook de titel recht te doen. Deze vertaling wil niet de vervanging van het origineel zijn, maar slechts een hulpmiddel om het origineel toegankelijker te maken. En dat origineel heet *Elckerlijc*.

Waar dat passend leek, is het *begrip elckerlijc* op een aantal plaatsen in het verhaal wel vertaald met *iedereen* of *ieder mens*.

Gheselschap = Vriendschap: *de vrienden van Elckerlijc*

Hoewel *vriendenkring* of *vriendenschaar* de betekenis misschien beter weergeeft dan *vriendschap*, is ter wille van de betere aanspreekvorm toch voor dit abstracte begrip gekozen.

Maghe en Neve = Familie en Verwanten: *naaste en verre familie*

In het spel wordt weinig of geen verschil in betekenis tussen de beide termen gemaakt. In andere drukken is sprake van *Vriende en Maghe*. Ook deze termen betekenen vrijwel hetzelfde.

DEN SPYEGHEL DER SALICHEYT

VAN

ELCKERLIJC

HOE DAT ELCKERLIJC MENSCHEN WERT GHEDAECHT
GODE REKENINGHE TE DOEN

PERSONAGES

GOD

DE DOOD

ELCKERLIJC

VRIENDSCHAP

VERWANTEN

FAMILIE

BEZIT

DEUGD

INKEER

BIECHT

KRACHT

SCHOONHEID

WIJSHEID

VIJF ZINNEN

EEN ENGEL

De eerste 100 regels zijn van woord-verklaringen voorzien, daarna biedt de vertaling voldoende leeshulp bij de oude tekst.

DEN SPYEGHEL° DER SALICHEYT
VAN ELCKERLIJC°

HOE DAT ELCKERLIJC MENSCHEN WERT
GHEDAECHT GODE REKENINGHE TE DOEN

*spyeghel -
toonbeeld, leerboek
Elckerlijc - ieder mens*

Hier beghint een schoon boecxken,
ghemaeckt in den maniere van eenen speele
ofte esbatemente° op Elckerlijc mensche.

*esbatemente -
(kort) toneelspel*

1 ICK sie boven uut mijnen throne°

Dat al dat is int smenschen persone
Leeft uut vresen, onbekent°.

throne - hemelse troon

Oec sie ic tvolc also verblent°

*onbekent - onwetend
verblent - verblind
kennen - erkennen*

5 In sonden, si en kennen° mi niet voer god.

Opten aertschen scat sijn si versot;
Dien hebben si voer° gode vercoren
Ende mi vergheten, die hier te voren

voer - boven

Die doot heb geleden doer° tsmenschen profijt.

10 Och hovaerdie, ghiericheyt ende nijt,

doer - voor, tot

Metten .VII. dootsonden vermoghen,

Hoe sidi ter werelt nu voert gethoghen°!

Want mits den .VII. dootsonden gemeen

*voert gethoghen -
erop vooruitgegaan*

Es opghedaen mijn wrake, des ick in ween°

15 Ben seker met alder hemelscher scaren.

Dye .VII. duechden, dye machtig waren,

Sijn alle verdreven ende verjaecht,

Want donnosel° heeft mij seer gheclaeght.

Elckerlijc leeft nu buyten sorghen,

*donnosel - de onschuldige,
de eenvoudige*

20 Nochtan en weten si ghenen morghen°.

Ick sie wel, hoe ict volc meer spare,

Hoet meer arghert° van jare te jare.

Al dat op wast, arghertvoert.

Daer om wil ic nu, alst behoert,

*ghenen morghen -
niet wat er morgen gebeurt
arghert - verergert*

25 Rekeninghe° van Elckerlijc ontfanen.

Want liet ic dye werelt dus langhe staen

In desen leven°, in deser tempeesten°,

Tvolc souden werden argher dan beesten

Ende souden noch deen den anderen eten.

Rekeninghe -Rekenschap

*leven - levenswijze tempees-
ten -*

30 Mijn puer gheloven is al vergheten,

Dat ic hem° selven gheboot te houden.

Het cranct, het dwijnt, het staet te couden;

Daer ic so minlijc om sterf die doot,

Ontsculdich, sonder bedwanc oft noot°,

bandeloosheid

*hem - hun
vs. 32: Het verzwakt, kwijnt
weg, verkilt*

35 Omdat ic hoepte, dat si bi desen

Mijnder eewigher glorien ghebrukich° soude wesen,

Daer icse seer toe hadde vercoren.

*bedwanc oft noot -
dwang of noodzaak
ghebrukich - deelachtig*

Hier ziet u hoe Elckerlijc* de zaligheid verwerft.

**Hoe ieder mens* wordt opgeroepen
om voor God rekenschap af te leggen.**

Hier begint een mooi boekje dat - in toneelvorm geschreven -
op ieder mens van toepassing is.

1 *Bij de aanvang van het spel spreekt de almachtige God aldus:*

IK zie hierboven vanuit de hemel dat de mensen zorgeloos en
onverschillig leven. Ook zie ik dat ze zo zeer verblind zijn door
5 hun zonden dat ze mij niet meer als hun God erkennen. Ze zijn
verzet op aardse rijkdom. Daaraan geven ze de voorkeur boven
mij. Ik word door hen vergeten. Ik, die stierf voor het heil der
mensheid.

10 O, hoogmoed, hebzucht en afgunst, belangrijke hoofd- zonden,
wat hebben jullie je over de aarde verspreid! Het doet mij
en al mijn hemelse volgelingen veel verdriet dat de zeven hoofd-
15 zonden zo veel kans krijgen. De zeven deugden, die vroeger hoog
in aanzien stonden, zijn verdreven en verjaagd. De onschuldige
mensen hebben zich daarover hevig bij mij beklaagd. Iedereen
20 leeft zorgeloos, maar men weet niet wat de dag van morgen zal
brengen.

Het valt mij op dat hoe meer ik de mensen ontzie hoe erger
het ieder jaar wordt. Elke nieuwe generatie wordt weer slechter.
25 Daarom wil ik dat Elckerlijc* nu rekenschap van zijn daden aan
mij gaat afleggen. Want als ik de wereld langer op deze losbandige
wijze door laat gaan, worden de mensen erger dan beesten. Ze
zouden elkaar zelfs gaan opeten.

30 Het ware geloof in mij dat ze horen te belijden, hebben ze
volledig verwaarloosd. De waarheid waar ik met zoveel liefde
voor stierf, verzwakt, kwijnt weg, verkilt. Ik stierf onschuldig en
35 uit vrije wil omdat ik hoopte dat de mensen hierdoor mijn eeuwige
heerlijkheid deelachtig zouden worden; ik had hen daartoe zo
nadrukkelijk uitverkoren.

* Elckerlijc = iedereen, ieder mens.
In de vertaling blijft de naam *Elckerlijc* onveranderd.
Het begrip *elckerlijc* wordt meestal wel vertaald (zie ook blz. 6).